

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI
KİTAP ŞİFAHANESİ VE ARŞİV DAİRESİ BAŞKANLIĞI

Konservasyon Birimi
Kütüphanelerde Kitap Temizliği

Giriş

Eserler üzerindeki yüzey kiri, çekiş gücü ayarlanabilir HEPA filtreli elektrik süpürgeleri, silgiler, fırçalar ya da kuru bezler ile uzaklaştırılabilir. Konservatörün bulunmadığı durumlarda temizlik işlemi, gerekli eğitimi alan kütüphane personeli tarafından da gerçekleştirilebilir¹.

Kütüphanelerde bulunan tozun birçok bileşeni vardır. Bu bileşen polenler, küf sporları, haşere döküntüsü, tekstil lifleri, bozulmuş deri, deri hücreleri ile birlikte diğer organik kalıntıları, ayrıca inorganik tanecikleri de içerebilir. Toz, bulunduğu yerden raflara ve kitabın iç sayfalarına kolaylıkla dağılır. Toz hem eserleri, hem eserle temas halinde olan kullanıcıyı,

¹ Bu dosya, British Library, Preservation Advisory Centre, "Cleaning"

http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/cleaning_books_and_documents.pdf, broşürü temel alınarak hazırlanmıştır.

hem de eserlerin depolandığı ortamda çalışan personeli olumsuz etkiler. Kirli kitapların ya da sayfaların elle teması mevcut alerjileri tetikleyerek veya kullanıcıyı hassaslaştırarak sağlık için tehdit oluşturabilir. Ortam koşulları tozlu ortamlarda, küf sporlarının filizlenmesine uygun hale geldiğinde, eser üzerinde küf gelişimi gözlenebilir. Hem toz hem de küf ile beslenebilen zararlı böceklerin kitaplara saldırması da söz konusu olur.

Ortamdaki tozun varlığı, kütüphane ile gerektiği biçimde ilgilenilmediğinin bir göstergesidir.

Bu nedenle eserlerin temiz tutulması eserlerin yaşam ömrünü uzatmakla birlikte personel ve kullanıcı sağlığı ve güvenliği açısından önem arz eder. Ayrıca kültür mirasının zarar görmeden gelecek nesillere aktarılması noktasında da son derece etkili bir unsurdur.

- Ortamda sürekli kir birikmesi bina yapısından kaynaklanabilir. Bina dışından gelen toz, izolasyonu olmayan kapı ve pencerelerden içeri girer, özellikle trafiğin yoğun olduğu caddelere yakın binalarda kirlilik (hava kirleticiler) oranı diğer yerlere göre daha fazladır².
- Dışarıdan gelen eserler ya da depo dışına çıkarılan eserler karantinaya alınmadan veya ön temizlik işlemi görmeden koleksiyonlara dahil edilmiş olabilir.
- Ortam kontrollerinin düzenli yapılmaması ve az okunan eserler üzerinde toz birikmiş olması, eserlere gerekli değerin verilmediği şeklinde bir algı oluşmasına neden olur. Bu nedenle kurum personeli, korumakla yükümlü olduğu koleksiyonun değerinin farkında olarak eserlerin temizliği ile ilgili gerekli tedbirleri almalıdır.

KOLEKSİYONLARA YÖNELİK TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

Koleksiyonlar Hangi Sıklıkla Temizlenmelidir?

Koleksiyonlar, kir ve toz tabakası oluşumunu önlemeye yetecek sıklıkla ve düzenli bir şekilde temizlenmelidir. Koleksiyonların temizlenme sıklığı birçok faktöre bağlıdır. Araştırmalar yoğun araştırmacı ziyaretinin olduğu ve çok sayıda kapı ve pencere gibi açıklıkların bulunduğu kütüphanelerin, diğerlerine oranla daha sık temizlenmeleri gerektiğini göstermektedir³. Şehir içinde, kırsal yerleşime göre daha fazla toz görülür. Düzenli olarak iki yıllık, yıllık ya da altı aylık temizlik programının oluşturulması, tozun düşük seviyede tutulmasını sağlayacaktır. Ancak kurum yıllardır ihmal edilmiş bir bakımsızlık ile karşı karşıya ise düzenli bakım programının yanı sıra kapsamlı bir temizlik çalışması da gerçekleştirilmelidir. Sık temizlemenin gerek olmadığı alanlarda raflar, küf ve haşere saldırıları için periyodik olarak kontrol edilmelidir. Temizlik ihtiyacı ile ilgili değerlendirme çalışmaları, haşere ve küf gözlemi ya da depo denetimi gibi diğer çalışmalarla birleştirilmelidir.

² Konu ile ilgili detaylı bilgiyi “Kütüphaneler ve Ortam Koşulları” dosyasında bulabilirsiniz.

³ Lloyd, H. et al., ‘The effects of visitor activity on dust in historic collections’ *The Conservator*, no. 26, 2002, pp72-78

Temizlik alışmalarını Kimler Gerçekleştirir?

Temizlik alışmaları maliyet, personel ve zaman faktörleri göz önünde bulundurularak, mümkünse konservatörler eşliğinde, (gerekli eğitimi almış) kütüphaneci ya da diğer personel tarafından gerçekleştirilebilir. Bilgi ve tecrübe eksikliği eserde daha fazla hasara yol açar. Bir koleksiyon için uygulanan yöntem diğeri için uygun olmayabilir. Yanlış anlamaları ve riskleri en aza indirmek için, uygulama yapacak personele konservatörler tarafından mümkünse yerinde eğitim verilmelidir. Eğitimle birlikte, yapılan uygulamalara yönelik yönergelerin hazırlanması da yol gösterici olacaktır. Kurallar hangi yöntemin hangi tür eser üzerinde kullanılabileceğine açıklık getirmelidir.

DEPO ALANLARINA YÖNELİK TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

Eserlerin tozlu olması, depo alanının da kirli olduğunu gösterir ve bu nedenle eser depoya geri dönmeden önce depo iyice temizlenmelidir. Depo alanı koleksiyonun tamamen boşaltılabilmesine olanak veriyorsa, depo boşaltılıp o şekilde temizlenmelidir. Raf temizliği kurum personeli tarafından gerçekleştirilebilir. Raflarla birlikte tavanlar, kanallar, oluklar ve boruların da temizlenmesi gerekebilir. Rafların ve yerin temizliğinde piyasada satılan genel temizlik malzemeleri kullanılmamalıdır. Mutlaka deterjan kullanılacaksa, Arap sabunu tercih edilmeli, sonrasında deterjan mutlaka iyice temizlenmeli ve silinen yerler kurutulmalıdır. Uygulanması gereken yöntem, tozlu yerlerin önce HEPA filtreli elektrik süpürgesi ile süpürölüp ardından, nemli bez ile silinmesi ve kurutulmasıdır. Eserlerin kullanılan malzeme (arap sabunu) ya da su ile etkileşime girmediğinden emin olunmalıdır. Temizlik maddelerinin kullanımından sonra rafların koleksiyon yerine yerleştirilmeden önce tamamen durulanmış ve kurutulmuş olmasına dikkat edilmelidir.

TEMİZLİK ÖNCESİ HAZIRLIK

Eserlerin Temizliği

Temizlik işlemine başlamadan önce, eserin yaşı ve hasar durumu, tozun çeşidi ve miktarı tespit edilmelidir. Temizlik işleminde kullanılacak olan alet ve cihazların seçimi buna göre belirlenir. Ön inceleme aşamasında üzerinde küf varlığı tespit edilen eserler özel bakımla temizlenmelidir. Çünkü bu eserler üzerindeki küf solunduğunda ya da üzerinde açık yara bulunan cilt tarafından emildiğinde, bazen sadece çok kısa süreyle maruz kalırsa bile, bağışıklık sisteminde kalıcı hasara neden olabilir.

Üzerinde küf oluşmuş kâğıt eserler.

Küf, tozdan ayırt edilebilir bir görünüme sahiptir. Küf, gelişiminin başlangıç aşamasında küçük, dairesel, gri, belli belirsiz yama şeklinde lifler görünümündeyken, toz gri/beyaz/kahverengi/siyah renkte olup düzgün bir şekilde eser üzerini kaplamış haldedir. Kitap üzerinde küf genellikle karesel bir alan (cilt kabının iç kısmında kapak kenarları ile metin arasındaki alan) boyunca gelişir. Eserlerin bulunduğu ortam koşulları çok nemli değilse

küf bakımından deri ve bez ciltler, kâğıttan daha avantajlıdır. Eserlerin depo alanında mı yoksa başka bir alanda mı temizleneceğine karar verilmelidir. Temizlik küf varlığının iyi bir şekilde gözlenebilmesi ve böcek varlığı ile diğer bozulmaların tespiti için, iyi aydınlatılmış bir alanda yapılmalıdır.

Koleksiyonların temizliği tekrar gerektiren zor bir süreçtir. Süpürme veya taşıyıcı arabadan ya da raflardan eserlerin alınması gibi, sürekli tekrarlanan hareketlerden kaynaklanabilecek sorunlardan kaçınmak için zaman zaman görev değişimi yapılmalıdır. Kitapların düzgün durabilmesi için temizlemenin yapılacağı masalar sağlam ve dayanıklı olmalıdır. Çalışma masaları çalışan sağlığı ve güvenliği göz

önünde bulundurularak tasarlanmalıdır. Masalar kolay temizlenebilen ve pürüzsüz bir çalışma yüzeyi sağlayacak dayanıklı bir kaplama ile kaplanmalıdır.

Kuru temizleme özellikle kitap ve ciltli kütüphane materyallerine uygulanır. Eser temizliğinde özellikle mürekkep ve pigmentler kırılabilir ise ya da eser üzerindeki kir, yağlı bir yapıya sahip ise çalışmadan önce eseri konservatörün incelemesi uygun olacaktır. Kimyasal ve biyolojik hasardan zarar gören eserler temizlense de bozulma süreci devam edebilir. Bu durumda diğer kitapları, personeli ve kullanıcıyı korumak amacıyla eser kutuya yerleştirilebilir ya da paketleme yapılabilir.

Ekipman

Temizlemede basit vakumlu temizleyiciler (elektrikli süpürgeler), fırçalar, silgiler, toz bezleri kullanılabilir. Gelişmiş, ileri teknolojik cihazlar yüksek maliyetlerinden ötürü genellikle tercih edilmemektedir.

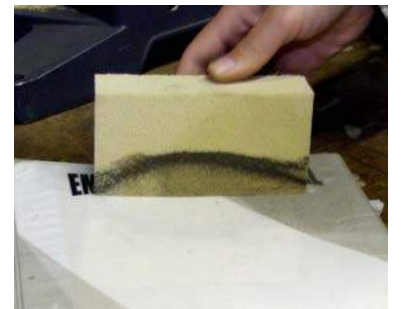
Ayarlanabilir emiş gücünde HEPA filtreli elektrik süpürgeleri kullanılabilir. HEPA filtreli cihazların kullanımı önerilmektedir. Genellikle conservac adı verilen HEPA filtreli temizleyiciler kullanılmaktadır. Cihazın motor emiş gücü ve fırça boyutu temizlik işleminde önemli faktörlerdir. Cihaz seçimi temizlenecek olan esere ve temizliğin hızına bağlıdır. Cihazların bazıları bel hizasında ya da kayış ile omuza bağlı olarak giyilebilir ki bu, eserler yerinde temizlenecek ise ve temizliği yapan personel açısından etkili bir yöntem olur.

Fırçalar geleneksel olarak uzun zamandır temizlikte kullanılmaktadır. Eğer fırçaların metal halkası varsa temizliği yapılan eser ile temasa geçerek renk değişimi ve kazınmaya neden olmaması için metal kısım bant ile sarılmalıdır. Tozun metin içine geçmesini azaltmak için iç ve dış temizlikte farklı fırçalar kullanılmalıdır. Birbirinden ayırt edilebilmesi için fırçalar farklı renkte bantlar ile sarılabilir. Ayrıca, sadece fırça ile yapılan temizlikte tozun sadece yer değiştirdiğini unutmamak gerekir. Bu nedenle tozlu eserler önce elektrik süpürgesi ile temizlenmeli, sonra gerekirse fırça (tozu çeken bir çeker ocak içinde) kullanılarak temizlik yapılmalıdır.

Bez ve silgiler ciltlerin temizliğinde kullanılabilir ancak sadece düzgün ve hasarsız yüzeyler üzerinde uygulanmalıdır. Silgiler ve bezler hasarlı deri, kitap kılıfı ve özellikle narin kâğıtlar için aşındırıcıdır. Bu yöntem, tekstil ve süet ciltler üzerinde uygulanmamalıdır. Kâğıt üzerinde kullanılırken hassas bir şekilde eserin temizliği yapılmalıdır ve yumuşak silgiler kullanılmalıdır. Herhangi bir çatlağı, yarığı olan parşömen/tirşe ciltlerde silgi kullanımı risklidir çünkü silgi ile temizlenen kısım yerinden kopabilir. Geçmiş dönemlerde parşömen/tirşe temizliğinde süt kullanılmıştır. Süt cildi pürüzlendirerek aşınmaya karşı yatkınlığa, renk değişikliğine ve yüzeyde kir toplanmasına neden olacağından kesinlikle kullanılmamalıdır. Konservatörün tercihi dışında nem içeren hiçbir malzeme deri, kağıt ya da parşömen temizliğinde kullanılmamalıdır.

Sünger silgiler veya silgiler eserin fiziksel durumu iyiye veya temizlenecek yüzey üzerinde silmeden etkilenen herhangi bir resim veya yazı bulunmuyorsa kullanılabilir. Ama genelde sadece fırça kullanmak daha risksizdir. Süngerler ve silgiler sadece konservatörler tarafından eğitim alındıktan sonra kullanılmalıdır. Tozlu veya küflü eserlerin temizliği sadece **çekir ocaqlarda** yapılmalıdır. Temizlik kapalı bir ortamda yapılacak ise, sadece, HEPA filtreli elektrik süpürgeleri ile temizlenmelidir.

Personelin Korunması

Küflü eserlerin temizliğinde, personel tek kullanımlık toz/buhar gaz maskelerini giymelidir. Maskeler etkili bir koruma sağlamak amacıyla yüz hatlarına tam oturmalıdır. Egzama veya deride herhangi bir açık yara, çizik gibi cilt rahatsızlığı varsa uygun ebatta nitril veya vinil eldiven giyilmelidir. Ayrıca temizlik işlemini gerçekleştiren personelin alerji gibi herhangi bir fiziksel hassasiyeti varsa filtreli maske ve eldiven kullanımına özen gösterilmelidir.

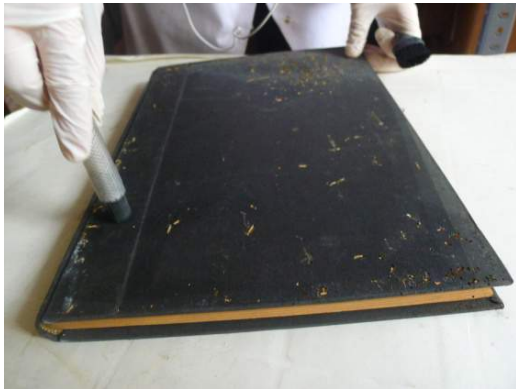
Eser Temizleme Yöntemleri

Burada anlatılan temizleme teknikleri konservatörler tarafından kullanılan tekniklerdir. Bu işlemi yapacak olan personel konservatör tarafından eğitilmelidir. Eğitim verilemiyor ya da denetleme sağlanamıyorsa, temizlemenin yüzey temizliği ile sınırlı kalması önerilir.

Kitaplar

Temizlik sırasında kitapları art arda sıra halinde tutmak ve koleksiyon sırasını bozmamak önemlidir. Aynı rafta bulunan kitaplar aynı anda kaldırılmalıdır. Bunların taşıyıcı arabaya raf düzeninde yerleştirilmesi ve raf sırasının olabildiğince bozulmaması temizlik sonrasında kitapların tekrar rafa yerleştirilmesinde kolaylık sağlayacaktır.

İlk etapta eserin dış kısmı eser sıkıca kapalı tutularak önce sırttan baş kısmına doğru, sonra baş kısmından metin bloğunu takip ederek dip kısmına kadar, sonrasında da kapaklar, miklep, sertab ve sırt kısmı olacak şekilde temizlenir. Hasarlı olan bölgelere dikkat ederek gerekliyse yumuşak fırçalar kullanılmalıdır. Cilt kapakları fırçalanırken kapağın ortasından süpürmeye başlanır. Eğer sırtta kalkık bantlar varsa bu kısımlar daha fazla hasar oluşmaması için aşağı yukarı hareketlerle değil de dairesel hareketlerle fırçalanır. Kitapların tamamı iç

temizliğe ihtiyaç duymaz. Ama toz cilt kapağı içine girmiş, kitabın baş ve son kısmına hapsolmuş olabilir.

Eserin iç kısmının temizliği için cilt temizliğinde kullanılan farklı bir fırça ile yapılır.

Öncelikle ön ve arka sayfalar temizlenir. Dışa doğru fırça darbeleri ile kitap kapağının içi ve yan sayfası süpürülür. Metin kısmının kenarları boyunca fırçalama yapılmamalıdır. Sayfalarda her hangi bir yırtılma varsa, eserin tahribatına yol açılabilir. Kitabın ilk birkaç sayfası temizlenir, sonra kitap ters çevrilerek son birkaç sayfası temizlenir. Sayfalar, yumuşak bir şekilde çevrilir ve görünen toz birikintisi süpürülür. Bazı kitapların her sayfasının temizlenmesi gerekirken, çoğunun sadece ilk ve son birkaç sayfası ile metnin iç kısmından tozlu sayfaların temizlenmesi yeterlidir. Sayfalarındaki katlanmış köşeler, özellikle matbu kitapların

içindeki katlanmış halde bulunan haritalar, kıvrılan kısımlarında toz toplarlar. Bu nedenle bu

kısımlar ayrıca temizlenmelidir. Kâğıt dayanıklı ise katlanmış olan kısımlar hassas şekilde düzleştirilir ama eğer düzleştirildiğinde cildin kenarlarından dışarı doğru çıkıyorsa katlanan kısımlar açılmamalıdır. Her temizlik işleminin sonunda fırçalar su ve sabun ile yıkanır durulanır ve bir dahaki kullanıma kadar iyice kurumaları sağlanır.

Ciltsiz Materyal

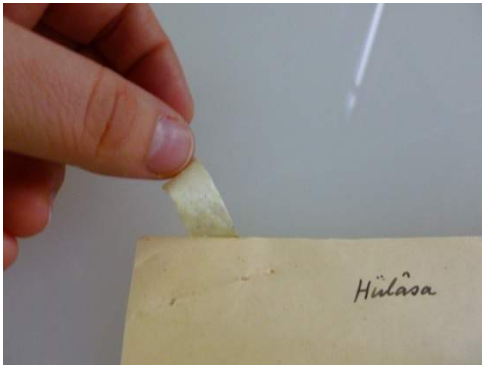
Ciltli olan eserlerin temizliği ile ilgili pek çok bilgi verilebilmektedir. Ancak cildi olmayan eserlerin kendilerine özel bozulma durumları vardır. Bu nedenle de çok daha özenli ve hassas temizlik yapılması gerekmektedir. Kıvrılmış kısımlar, yırtık kenarlar, yapışkan bantlar, paslanmış zimba, kırılmalı ve sert deri/parşömen parçaları problemlerden bazılarıdır. Kuru temizlik, kütüphaneci ve eğitimli kişiler tarafından gerçekleştirilebilir. Tüm ıslak temizleme işlemleri **konservatör** tarafından gerçekleştirilmelidir. Temizlikten önce, geniş, temiz bir çalışma alanına sahip olduğundan ve el temizliğinden emin olunmalıdır. Eğer birden fazla eser temizleniyorsa ve özellikle karbon esaslı kir mevcutsa eller sıklıkla yıkanmalıdır. Genellikle kâğıt esaslı materyale zarar veren kimyasallar emdirildiği için, çalışmalar sırasında eller ıslak mendille **temizlenmemelidir**.

Özel temizlik gerektiren eserler

Sadece **konservatör** tarafından temizlenmesi gereken bazı eser grupları vardır. Bunlardan bazıları aşağıda listelendiği gibidir:

- Demir mazi mürekkebi kullanılmış eserler, çizimler, kâğıt veya parşömen belgeler. Bunlar genellikle yapısal olarak zayıftır ve metin kısımları hassastır, kolaylıkla tahrip olabilir.
- Özellikle sulu boya, karakalem çizim veya pastel gibi kolay ufalanabilir özellikte unsurlar içeren renkli materyaller,
- Fotoğrafik malzemeler (fotoğraf, dia, cam negatif vb)
- Kurşun kalem ile yazılı her şey,
- Balmumu mühür olan eserler, mühür ve belgenin hasarını engellemek için özel olarak ele alınmalıdır. Balmumu mühürler belge döndürüldüğünde veya hareket ettirildiğinde desteklenmelidir.
- Kurşun mühürler korozyona uğrayabilir ve toz haline gelebilir. Bu nedenle incelenmeli ve eğer gerekliyse metal konservatörü tarafından işleme alınmalıdırlar.

- Yapışkan bantlar eserin yüzeyinden kalkabilir ve çıkmaya yatkın olabilir. Her hangi kâğıt parçası banda yapışmadığı sürece, kuru olan her şeyi yüzeyden uzaklaştırmak mümkündür, eğer mümkün değilse bant sökülmeden yerinde bırakılır. Yapışkan bandın tamamıyla kaldırılması konservatörün işidir.

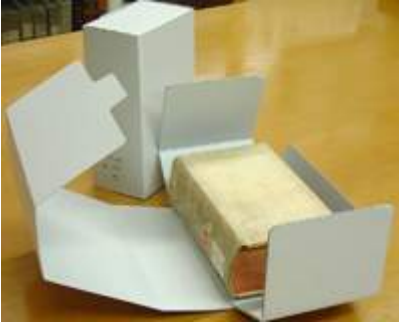
- Tek bölümlü risalelerde paslı zimbalar bulunabilir ve belgeler genellikle birbirlerine paslı

ataşlarla tutturulmuştur. Parçalanıp dağılmış olan korozyonlu metal parçalar renk değişimine ve eserin yapısının zayıflamasına neden olacaktır. Paslı metal ekli olan herhangi bir belgeyi temizlerken dikkatli davranılmalıdır. Bu işlem konservatör tarafından yapılmalıdır.

Toza Karşı Koruma

Toz birikimi çoğu kütüphane için kaçınılmazdır ama mümkün olduğu kadar en az seviyede tutulmalıdır. Temizlik işlemi ne kadar dikkatli yapılırsa yapılsın eser üzerinde aşınmaya sebep olur. Bu nedenle temizlenmiş olan koleksiyonun toza karşı korunmasındaki süreklilik çok önemlidir. Ciltsiz belgeler genellikle arşiv kutularında saklanmalıdır; böylece tozdan korunmuş olur.

Ciltli eserler için arşiv kartonundan yapılan kutular eserin korunması açısından faydalı olabilir. Özellikle yıpranmış eserlerin kutularda muhafaza edilmesi uzun vadede daha fazla yıpranmalarının önüne geçmek için önemlidir. Kutular cilt ölçüsüne göre yapılabilir ve maliyeti de yüksek değildir. Kutuların eser boyutlarıyla uyumlu olmasına dikkat edilmelidir. Kutu, esere zarar verecek darlıkta olmamalı, bununla birlikte rafta fazla yer kaplayacak genişlikte olmasından da kaçınılmalıdır. Kutulama yerine yıpranmış eserlerin paketlenip rafa yerleştirilmesi de diğer bir yöntemdir.

Tarihi kütüphanelerde kitapların görünürlüğü estetik açıdan bir gerekliliktir. Kıymetli eserlerin güvenliği ve uzun yıllar bozulmadan korunabilmeleri için farklı önlemler alınabilir. Baş seviyesinden yuksekteki eserler için, kitabın üst kısmına arşiv kartonu ya da özel filmler yerleştirilerek eserlerin üzerine toz düşmesi engellenebilir. Rafların en üst kısmı kapatılarak yukarıdan tozlanma ihtimali azaltılabilir. Camlı ya da camsız dolaplarda muhafaza edilebilir. Dolapta muhafaza biriken toz miktarını azaltır ancak hava dolaşımını da azaltır. Bununla birlikte bağıl nem miktarı yüksek ise dolap içinde azalan temiz hava dolaşımı küf gelişimini tetikleyebilir. Bu yüzden eserin küf ve haşere incelemesi düzenli yapılmalıdır. İdarenin eli her zaman kitapların üzerinde olmalı, periyodik bakım mutlaka düzenli olarak yapılmalıdır.

Konu ile ilgili kaynakça

- British Library, Preservation Advisory Centre, "Cleaning"
http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/cleaning_books_and_documents.pdf
- 'Cleaning books and shelves', Northeast Document Conservation Center
www.nedcc.org/resources/leaflets/4Storage_and_Handling/03CleaningBooksAndShelves.php
- 'Stacks cleaning procedures', University of Washington Libraries
www.lib.washington.edu/preservation/clean.html
<http://palimpsest.stanford.edu/byauth/palmer/palmer.html>
- Adcock, E. , ed. , IFLA PrinciplesfortheCareand Handling of Library Material, Paris: IFLA-PAC, 1998.
www.ifla.org/VI/4/news/pchlm.pdf
- Brown, Margaret R. Boxes for the protection of rare books: their design and construction. Washington: Library of Congress, 1982.
- Child, R. E., and D. Pinniger. 'Insect Trapping in Museums and Historic Houses'. Preventive Conservation – Practice, Theory and Research. Preprints of the Contributions to the Ottawa Congress, 12–16 September 1994. London: The International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works, 1994.
- Clarkson, Christopher. 'The Safe Handling and Display of Medieval Manuscripts and Early Printed Books', Book and Paper Conservation Proceedings. Ljubljana: 1997.
- DeCandido, Robert, ed. Collections Conservation. Washington: Association of Research Libraries, 1993.
- Garlick, Karen. "Planning an Effective Holdings Maintenance Program" American Archivist 53 (Spring 1990): 256-64.
- Handling Books in General Collections, Atlanta, GA: Southeastern Library Network, 1992.
<<http://palimpsest.stanford.edu/solinet/hndlbook.htm>>
- Horton, Carolyn. Cleaning and Preserving Bindings and Related Materials. 2nd ed., revised. Chicago: American Library Association, 1969.
- Kulka, E. Archival Enclosures: a guide. Ottawa: Canadian Council of Archives, 1995. Stagnitto, J. 'The Shrink Wrap Project at Rutgers University Special Collections and Archives', The Book and Paper Group Annual, vol. 12. Washington, DC: The American Institute for Conservation of Historic & Artistic Works, 1993.
- Kyle, Hedi. Library Materials Preservation Manual: Practical Methods for Preserving Books, Pamphlets and Other Printed Materials. New York: New York Botanical Garden, 1983.
- Lindsay, Helen and Christopher Clarkson. 'Housing Single-sheet Material: the Development of the Fascicule System at the Bodleian Library'. The Paper Conservator, vol. 18, 1994.
- Ogden, Sheryln, ed. Preservation of Library and Archival Materials: A Manual. Andover, MA and Washington: Northeast Document Conservation Center/American Association of Museums, 1994.
- Page, Susan and Diane S. Nixon. 'Storing and Handling Oversized Documents'. Restaurator, vol. 15 no. 3, 1994.
- Palmer, Patricia. Stacks Management: Shelf Maintenance Procedures.
- Pickwood, N. 'Books and Libraries'. The National Trust Manual of Housekeeping, eds. and comp. Hermione Sandwith and Sheila Stainton. Harmondsworth, Penguin, 1993.
- Thompson, J. M. A. et al. (eds), Manual of curatorship: a guidetomuseumpractice, 2nd ed. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1992
- Vine, Mark G. and William K. Hollinger. 'Active Archival Housing'. Restaurator, vol. 14 no. 3, 1993.